

ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА

:: „ПРОСВІТА“ ::

Ч. 5. — Львів, 1923.

**ОПОВІДАННЯ
СТОЛІТНЬОГО ДІДА
ПРО ЗАПОРОЖЦІВ.**

Записав
Дмитро Яворницький.

З ДРУКАРНІ „ДІЛА“,
Львів, Ринок 10.

ОПОВІДАННЯ СТОЛІТНЬОГО ДІДА ПРО ЗАПОРОЖЦІВ.

Іван Розолода.

В селі Чернишівці, катеринославського повіта (по правім боці Дніпра, недалеко острова Томаківки, де колись була Січ) проживав у 1888 р. Іван Розолода. Сам числив собі 116 літ, — вік, що не часто стрічається! Був сином Запорожця Ігната, прізвищем Недоступа, який справді проживав ще на Січі і синові багато оповідав про запорожське життя; сам Розолода за молоду нераз бачив Запорожців. Його спомини про життя на Січі дуже цікаві, бо він, як очевидець, міг розказати неоднораз таке, про що в книжках ніде не записано.

Іван Розолода досить високого зросту, худощавий, держиться дещо похило, носить невелику бороду, на голові волосся густе, довге, ледви троха посріблене сивиною. Хоч знати на ньому глибокий вік, він ще ходить по хаті і подвір'ю, пильнує малих дітей і доглядає телят. Від кільканацять літ не пе горівки і не їсть мяса. „Коби тільки пампушки з медом, олій, молоко, а инколи хлібця мнякенького пожуєш, — от і досить“. Дідусь дуже побожний, в неділю і свято йде все до церкви, віддаленої 5 верстов; літом мешкає окремо від родини в „келії“, хатині, що стоїть окремо в саду над рікою, на місці, де був зимовик його батька. Говорить мало, скоро мучиться; виговір має милий і симпатичний.

Це було в неділю, літом. Дід сидів у своїй келії, — це була хатина, збудована на подобу давного куріня. Він знав, що прийде до нього пан, що питає про Запорожців і охотно відповідав на всі питання.

— Гай, гай, дідусю, якіж ви похили!

— Якже мені не бути похилому, як мене Господь держить на цім світі більше сто років.

— Цеж мабуть Господь і держить вас задля цього, щоби мені розпитати вас дещо про Запорожців, — що вони

за народ такий були, як вони жили й де поділися. Чули ви про них щонебудь?

— Як не чув, як мій батько та були із тих самих Запорожців.

— От як!

— Так іменно. Спершу були вони у поміщиках, коли чули, при отаману Перебийносу.

— Як не чути, чув.

— Так, ото вони були у поміщиках у пана отамана, бачили ту Січу, може там скільки раз ходили й на війну з козаками, а потім вийшли із Січі тай сіли отут саме, де й я сижу; тут вони й бурдюжок*) собі поставили, тут і одружились, а одружились уже стареньким, — так мабуть років з шістьдесят' їм було. Найлюбійшим сином був у них я. Оце було як загуляють, як запють, то зараз і кричать: „Ех, Іваську, будеш у мене Запорожець!“ Вони й водили мене по запорожськи: обриють голову, — а бритва гостра така була, наче вони гладять, а не бриють.

— Так ви, діду, з правдивих Запорожців?

— Із справжніх Запорожців, та ще й сам трохи Запорожець, бо як хрестили мене, то батько ще й порошу підсипали у купіль, щоб загартувати мене, бачите, із самого малку, — уже такий звичай був у козаків.

Звідкі бралися Запорожці?

— Скажітьже, любий дідуню, звідкіля ті Запорожці набиралися?

— Звідкіля набиралися? Відовсюди. Той звідтіля приїде, той звідтіля приїде, з десятка до двайцятка, а з двайцятка до трицятка, — та так і ціла сила набиралася. У Січ приймали усякого, тільки імення переставляли. Дехто зпід пана утече, приймуть; дехто від батька та від матері біжить, приймуть; деякий жінку покине; так аби до Січі дійшов, то й живе там, не вигонють. Зараз йому чуприну заведуть і готов, зараз і зодягнуть. Отсе приїде, бувало, до Запорожців чоловік босий, голый, а вони його уберуть як пана. Та воно й дива нема: у їх сукон тих, одежі, так яких хочеш родів і кілько захочеш, можна було дістати... Жили Запорожці самі собою, — лицарі тай годі.

*) бурдюг — землянка в степу.

— І богатож їх, скажіть, було?

— Точно доказати вам не докажу, — Бог їх знає, а так як подумаю собі, то наче тисяч двацять було або більш. Його сила тяженна була — того Запорожця! Кажуть, будьто їх було сорок-сороків, та це вже тоді, як вони виходили відцїля. Треба було народу великого, як привілля велике було.

Природні багатства Запорожя.

— А привілля таки справді велике було?

— Привілля так уже так, як привілля! Тепер такого ні близько ні далеко нема. Тепер так, що волен та недоволен, а тоді так, що і волен і доволен. Тепер, як сказати, що воно тоді було, так і не повірять. Ось тут, де тепер у нас церква, така була тирса, як отсей ціпок, що у мене в руці, — як глянеш, наче жито стоїть; а комиш, як той ліс, — здалека так і біліє, так і вилискується. А що вже пирій, ковила, мурава, орошок, кураї, бурунчики, то як увійдеш у них, так тільки небо та землю видко, — діти було губляться в траві. Оце підніметься у гору, виросте, та впять і впаде на землю, та так і лежить як та хвиля на морі, а поверх неї уже й друга росте. Як запалиш було її, так вона неділі три або й чотири горить. Підеш косити, косою не одвернеш, поженеш пасти коний, то й не побачиш їх, загониш волів, тільки роги мріють. Чи випаде сніг, чи настане зима, байдужнісінько: хоч який буде сніг, а трави не закриє. Пустиш собі чи коня чи товарию чи овець, вони так пустошать і пасуться, тільки коло отари й ходили чабанці*); а як загониш їх у траву, так вони поміж нею наче комашня мріють, — тільки у вечері і вздриш; тоді вже коло їх робота, — вибирати тирсу, що поналазить у вовну! А що вже поміж тією травою та ріжних ягід, то й казати нічого. Оце як вийдеш було у степ та як розгорнеш траву, то полуницю так і бери руками. Оцеї погані, що тепер розвелась, хаврашків та гусениці, тоді й не чути було. От які тоді трави були!

А бжолі тієї! А меду! Мід і по пасіках і по зимовниках, — скільки хочеш, стільки й бери; більш усього від диких пчіл. Дика пчола скрізь було сидить: і на комишах і на вербах, у траві, — за нею проходу не було, то було вирубують дупла, де вона сидить. А ліса того! Бузинина

чабан — пастух.

свидина, вербина, дуби, груші! Груш було як нападає з гилля, так хоч бери граблі та горни валки: так і лежать на сонці, поки не попечуться... Земля свіжійша була, ніхто її так не вимогав, як тепер, сніги лежали великі і воду пускали велику, то й дерево росло добре.

А звіру, а птиці! Вовки, лисиці, борсуки, дикі кози, — так одно за одним і біжать по степу. Вовків така сила була, що їх кийками били, а з їх кож чоботи носили та кожанки робили. А їжаків кілька! Були ще й дикі свині, такі гладкі та здорові, вони більш усього по плавнях*) шниряли. Оце як побачиш у плавні яку свиню, то скорійше кидайсь на дерево, а то хрю! хрю! та чмак! та до тебе так рилом і пре; виставить морду вперед тай слухає, чи не йде хто; як збачить чоловіка, зараз до нього товкиць рилом! З ніг звалить, тоді й давай рвати. Були й дикі коні; вони цілими табунами ходили... А що уже птиці було, Боже великий! Качок, лебедів, дрохов, хохитви, диких гусей, диких голубів, журавлів! І що то за сила тієї птиці була! Як підніметься з землі, сонце застелить, а як сяде на дерево, то й гилля не видко, а як спуститься на землю, то вона наче долівка так зачорніє. А лебеді як заведуться битися проміж себе, то піднімуть такий крик, що батько було вискочать з хати та давай на їх стріляти, щоб порозгоняти!...

Нема тепер і тої сили риби, що тоді була. Оця риба, що тепер, так і за рибу не рахувалася. Тоді все чичуга, пистрюга, коропа та осетри за все одвічали. У одну тоню її витягали стілько, що на весь курінь ставало.

Тоді й зими теплійші були, ніж тепер, — се вже кацапи своїми лаптями понаносили до нас холоду, а тоді його не дуже чути було. Від того тоді й сіна ніхто не запасав, хиба тільки як думали йти у похід, то для тих коний, що під верхом ходили. Тоді й урожаї лучші були, — хоч і сіяли трошки, а родило багато, — як чотири мішки посіє, так триста кіп нажне, треба було вісім женців, щоби зняти те все до Покрови.

І де воно те все поділося? І очам своїм не вірю! Ось тут, де тепер наша Чернишівка, тут ні однісенької хати не було, одно тільки батькове привілля, а тепер де той і народ набрався і коли він те все повиводив! Тепер і вода переміряна і земля перерізана, а що вже до ліса, то й казати нічого, так усе й повирубували.

*) плавні — плиткі місця над Дніпром, які заливає повінь.

Запорожці — Січовики.

— А скажіть, діду, чи здорові були із себе Запорожці?

— Ростом вони були народ середній, а тільки що кріпкий, дебелий, повновидий, наче пообточуваний. Не знали вони ні „соб“, ні „цабе“, від того й здорові були. Тоді такий звичай був, що парубки до двадцяти років роботою не дуже то утруждали себе. Від того вони і здорові і довговічні були. Тепер народ слабий та порожній, здоровля нема і недовговічний: як дев'яносто літ прожив, так не бачить і стежки під собою, — а тоді у сто літ тільки в силу вбрався. Довго жили тай весело. На війну було йдуть з радістю та з смішками, та з війни вертаються з музиками та з піснями. Оце як провозували, так і пісню зложили, не так як тепер... А що хоробрі були, так і казати нічого: на війні кулі аж свистять, а їм і гадки не має. А як цілим строем ідуть, так аж земля гуде...

Січовики жили так, що їх і не вгадаєш: сьогодні тут, у Січі, а завтра Бог знає де по степах, по балках*) та по вибалках зберуться у ватаги тай чимчикують, куди треба. Ці вже на війні розживались. Розбивали різні городи, ляцькі та турецькі й забирали там, що тільки можна було забрати.

Більш усього воювали Турка та шматували Татарву, — сусідське діло. Татари жили по тім (лівім) боці Дніпра, а Запорожці по цім (правім), так від того частенько приходилося битися проміж собою. А сварка більш усього ізза коний була: то козаки перегоняють до себе косяк**) татарських коний, то Татари переправляють до себе косяк козацьких коний. Як Татари украдуть у козаків коний, то й слід мітлами заметуть, щоби не видно було, як шукати, а як козаки украдуть коний у Татар, то ще й слід лишать, щоби бачила Татарва, хто у неї коний забирає! Оце підкрадуться потишеньку до табора, де сидять Татари, тай дивлються, чи всі вони там; а ті й не бачуть нічого: „Гала-гала! гала-гала!“ Тоді Запорожці по тихеньку одлізуть од табора та до коний; штук пятьдесят або шістьдесят займуть, мерщій повскакують на них та й повтікають. Татари за ними: „Чуга-чуга! чуга-чуга!“ кричать, гоняться та із пістолів лушать. Так де тобі! Запорожцям та й байдуже. Вони тільки сидять та по татарськи прикрикують: „Чоп-чоп! а ну, чоп-чоп!“ Доскочуть до Дніпра, перепливають річку і сідел не замочуть.

*) балка — яр, долина в степу. **) косяк — табун.

Попереду всіх летить ватажок, а за ним уже другі: хто за хвіст коневі почепиться, а хто за гриву та так і пливуть... А з Турками так усе за віру билися, з Ляхами більше за землю.

Коні у них були такі, що вже! Одно слово, як змії! Було як зійдуться Запорожці, то все вихваляються їми та визивають один другого, хто лучче сяде на коня... Отут коло мого батька жив Запорожець Смик, — страшенний козарлюга був! Він такий був, що чоловік дванадцять захищав, а вони його й не візьмуть. Так цей Смик поставив було одну ногу у стремя, а другу на землю, та одною рукою візьметься за гриву, а другою обіпреться на спис, та так як муха вскочить на коня, а кінь як укопаний стоїть. А другий був такий Запорожець, Явір, як напється було, то й на коня не влізе, й кричить: „Повзи!“ То він передні ноги протягне вперед, а задні назад, тай повзе. Як почує, що козак уже на спині, тоді підніметься, тай гайда. А як сяде Запорожець на коня, то орудує ногами: куди хоче, туди й поверне.

Великі вояки були! Батько було як почнуть розказувати про ту відвагу Запорожців та про баталії їх з Турками або Татарами та Ляхами, так аж страшно слухати. А оце літом було, як скинуть батько сорочку, то аж моторошно дивитися на них: усе тіло наче те решето, пошматоване та побите кулями, а на плечах та на ногах мнякоть так і теліпається. Страшенні вояки були!

Січ.

— Розкажіть же мені, дідуню, які були у Запорожців кріпости.

— Кріпости? Січа — ото у їх і кріпость: коло неї були окопи, вали, а в середині дзвіниця, куди ставлялися пушки; були у їх кріпости і в паланках, — по нашому уїзд, по їхньому паланка або суд. Оце і всі кріпости, а більш і не чув, щоби вони у їх були. Вони так жили, що нікого не боялися.

— А як же у тій Січі було?

— У Січі курені у їх були; такі хати: як пятьдесят хат, то й курінь. Ці курені ставлялись один до другого причілками, а робились на стовпах та на сволоках, без димарів. Від того як заоплять було грубу в курені, то дим іде прямо через оселю, — так і курить, так і курить, — за тим то його й куренем прозвали. Серед сіний куріня ставляли

кабицю*), над кабицею клали залізну перекладину, на залізну перекладину вшали залізні крючки, а на крючки надівали казани і так варили страву. Оце запалють кабицю, понавішають над нею казанів, а самі полягають животами в низ округ кабиці, та балакають дещо про Ляхів, Татар та Турок.

А тут же серед куренів стояла у їх церква, деревляна, у один поверх, крита гонтами, а коло церкви дзвіниця у два поверхи, теж деревляна. У церкві були у їх дорогі євангелії, ікони, корогви, хрести, іконостас увесь мідний, а з верху визолочений, а царські врата з чистого срібла. Коло церкви була школа, де вчилися молодики читати та співати на крилосах; а понизче школи стояв будинок кошового, а там будинка писарська. От як воно було в Січі.

Запорожська старшина.

— Якаж старшина була у Запорожців?

— Старшина ріжна була: на першій місці ходив у їх кошовий, — він ними всіма проводив; вони під його полою й жили. Потім ходили у їх: осаули, писар, отамани — себто куренні. Оце вам і старшина. Тай те сказати вам: Запорожці самі собі були пани, самі собі царі, самі собі й селяни. Із себеж вони і всю старшину свою вибирали. Як вибирають кошового, то він довго усе одказує, а вони все вмовляють: „Будь таки нашим начальником, будь таки нашим батьком“. Постановляють перед ним усі клейноди, — бунчук, булаву, пернач, литаври, печать, — та все просять. Довго обирають, а як уже виберуть, так такого, що тільки держись. Куди захоче, туди й поведе: не боїться ні вогню, ні кулі. „Бий мене, каже, прямо в груди, а я оцю саму кулю тобі й назад кину“. Як виберуть кошового, вже слухають його як діти батька, аби тільки він був добрий вояка; на теж йому на голову і шолом надівають, як вибирають. Він був старший над усіма; на війні веде війська, а дома судить усіх злодіїв. Оце як хто кого обидить, то спершу судить його суддя, а потім розбір ділу дає кошовий. От не помиряться там якінебудь два козаки; були вони уже у судді, тепер ідуть до кошового. Розкажуть йому все діло, від початку і до кінця, і потім просять, щоб він дав їм розправу. Кошовий вислухає і наперед усього лаштується помирить противників. „Попрощайтеся, каже, козаки, бо гріх тяжбу

*) кабиця — піч з каміння.

заводити*. Козаки, як вони люди богобоязкі та слухняні, зараз же і втихомиряться, — куплять горівки, випють і розійдуться. А як вони неугомонні й неслухняні люде, то тоді кошований їх уже судить: прикаже винуватому чи там грошами заплатити, чи велить його покарати якнебудь. А карали більш усього різками: одсічуть лозою тай годі. Це у їх найчастійше, а бувало й так, що палками по пятах або кийками по підосвах били; за зраду смертю карали, — відрубують праву руку та ліву ногу, а потім ліву руку та праву ногу.

Кошового слухали не тільки ті, що в Січі, а й ті, що по зимовниках та бурдюгах вештаються. Оце як війна, то вже кошовий розсилає листи поміж козаками, — де хто є, щоби йшов воювати. Забіжить розсильний од кошового і в бурдюг: „Отак і так, каже, ідїть чи там на війну, такий-то і такий город брати“. То вже й ідуть: ніхто не сміє одказатися. Старшину свою Запорожці держались і слухались його, доки подобалось; як не подобалось, вибирають других.

Щоденне життя Запорожців.

— А яке Запорожці розпоряджались своєю землею?

— Так розпоряджались, що вона у їх була вольна, громадська; де хто оббере собі місце, де кому охота припаде, там і сідає, де хто живе, там володіє, — ти живеш тут, тут і володїй... Один від другого оре на двацять верст. Так жили Запорожці. Оце викопає собі землянку, заведе яку небудь худобину тай кочує. Тільки такий зветься уже не лицарем, не товаришем, а сиднем або гніздюком. Вони були жонаті, діток мали собі, а жили так собі по пять, десять чоловік, розводили худобу, занимались ловами: той підстереже козу, той убіє кабана тай нанесуть махану*) того, що ціла біда. До них приходють деякі із Січі тай харчуються. Гніздюки і пасіки розводили і мід готували. Худоба ото саме їх і богацтво, а з Січі вони вже паю ніякого не брали. Коло Січі, по степах, скрізь кущами стояли бурдюги, себто по нашому землянки, чоловік на пять, на десять, а иноді і на більш.

— Якими ділами занималися Запорожці?

— Та всякими. Вони й самі коров доїли, самі і сир виробляли, самі й масло били; між ними були всякі ремесла: шевці, кравці, ковалі, гончарі, столярі. Були й такі майстри,

*) махан — баранина.

що робили вози, гарбички, — тоді цих німецьких брочок не було, а були невеличкі вози, аби тільки хліба привезти або сіна наложити; ці вози робилися з двома віями*) — одно з переду, а друге з заду, щоби швидче можна було запрягати коний, коли пробжить чутка, що йдуть Татари. Були між ними й такі, що колодязі копали, льохи мурували, каюки робили — каюк**) у кожного Запорожця був на такийже спосіб, як і тепер. Були такі, що табуни стерегли, товару гляділи, коло отар ходили, — ці вже й окреме звання мали, чабани. А то були й такі, що сади садили, огородину розводили, капусту, кавуни, дині, тютюн; були лікарі, що рани залічували, од гадюк відшептували; такі, що по пасікам сиділи, хліб у степу обробляли, були й такі, що старшині прислужували, — хлопцями або молодиками звались. Усяких було й всякого заняття.

Іда Запорожців. Музики.

— А чи знаєте, яку їду їли Запорожці?

— Всяку: масне, овочі, рибу, — всячину їли, голодом себе не морили. Тай нічого було морити, коли скрізь і звіря і птиці і риби скілько хоч. Звірів ловили капканами, птиць били з рушниць, а рибу ловили ятерями, неводом; їли Запорожці ласо, бо вони самі собі й варили, самі собі й пекли. Одного тільки й мало було у їх, печеного хліба; замісто хліба одвічала тетеря; як що таке, зараз за тетерею. Тетерею називалося тісто із житної муки, розведене молоком, або водою з медом; його оце як замішають, то воно бува ріденьке, потім кисне, після чого уже робиться густим; тоді воно й готово. Як схотів який Запорожець їсти, то зараз бере казан, вішає його на кабицю, наливає в казан води, в воду кидає тетерею, до тетері підбавляє пшоно, а до пшоно риби або раків, та тоді й варить. Зваривши, їсть і горівкою запиває, а як що єсть наливка, то наливкою. Горівка у їх завжди була; вони привозили її із городів, а наливку робили самі, у себе, в Січі; в Січі вони робили й пиво, на своїх броварнях, і мід і сити і варену із озюму або інжирю***) з горівкою спареною на огні, робили вони і настій з комлицької трави або із папороти тай пили з овечим молоком.

— А із чого їли Запорожці?

— Їли більш із корит, бо мисок не любили; блощицями, кажуть, воняють. Черепяного та склянного посуду теж дуже

вії — дишлі. **) каюк — човен. ***) озюм — родзинки, інжир — імбір.

не любили. Та як їм і з тим черепком та склом і возиться? Ще перебеш! Посуд у їх робився більше із міді або із чавуна*); казани і кострюлки — це їх було, а горшки, глєки та кухлики, — це вже або турецьке або городнянське**). У черепяному посуді Запорожці більш усього свою здобич ховали; візьме горщик, накриє його сковородою або якою залізячкою тай закопає у землю. Окрім казанів та кострюль були у їх і коряки, тільки вони робились із дерева, більш усього із вербини, а вистругувались так чисто, що аж вилискуються було на сонці, — це ті корячки, що звались у Запорожців „михайликами“. Були у їх і ложки, деревляні і такі як тепер у панів; були баклажки, штопи, графини, чарки, тільки те все не їх заводу. Самі вони жили дуже просто. Якось лучивсь до них офіцер від цариці, так вони наварили страви, насипали її у корито тай давай його угощати. Одним словом по простецьки.

— А люльки курили?

— Де вже Запорожці та не будуть люльок курити! Це перше діло у їх. Може ви чули про того запорожського отамана, що як принесли йому паску на великдень, а він замість того, щоби розговітися, каже: „Нехай, козаки, паска постоїть, а ми спершу люльки поцупимо“. Так воно у Запорожців було. Люлька у їх найперша подруга. Запорожець, як сів на коня, як западив люльку, так верстов шість або й більше смалить та й з рота її не випускає. У них ще й отщо водилось: окрім того, що кожний козак мав собі люльку, а то і в кожному курені була люлька, — „обчиською“ звалась, — така велика, повицяцькована бляхами, повсажена намистами та повибита дорогими каміннями. У їх були й окремі майстри, що люльки робили.

Після люльки найбільш усього вони любили музику. Оце було як зберуться та як уріжуть, так і самі танцюють, і земля танцює, і ліс, і вода танцює. Уже против їх ніхто в світі не витанцює. Увесь день музики будуть грати, і весь день Запорожці будуть танцювати. А як перестане музика, то вони й самі танцюють. Отсе візьмуть два чоловіки в руку ослін, один за один край, а другий за другий край, поставлять против себе і так танцюють. Що за втішний нарід був!

— На чімже вони грали?

*) чавун, чугун — лите залізо. **) з городів.

— На всякій усячині: на ваганах, на лірах, на басах, на цимбалах, на сопілках, на свистунах, на скрипках, на кобзах, на козах, — на чім попало, на тім і грають.

— А щож воно кобза?

— Кобза — це така штука, що вона складається вагани, тільки вона кругліша й пузатійша, з кружечком по середині, з вузькою ручкою, з дірочками на ручці і з срібними струнами. Довжини буде аршина півтора. Я добре пам'ятаю її, бо скільки раз держав у руках.

— А щож вона за коза така?

— Це така кожа, з ніжками та з пищалками, зібрана з кози: надме її, положить під мишку, пищалки у рот уставиць, рукою придавлює тай грає.

Запорожське убрання.

— Розкажіть же тепер мені, дідусю, як зодягалися Запорожці?

— Зодягались Запорожці добре, ходили і браво і чепурно. Вони, бачите, голови брили: обриє та ще й милом намаже, щоб добре бач волосся росло; одну тільки чуприну кидали на голову, довгу таку з аршин мабуть довжини та чорну й кучеряву. Заправить її, замотає за ліве вухо разів два або й три, тай повісить, так вона й висить аж до самого плеча... Якби піймав за неї, то булоб за що подержати? А инший візьме та перевяже свою чуприну стрічкою, закрутить її на лобови та так і спить, а ранком як устане та як розпустить її, то вона наче хвіст у вівці зробиться. То все на вихвалку. Дівчата коси кохають, а Запорожці чуприни. А як уже дуже довга виросте, тоді замотає її сперше за ліве вухо, а потім проведе поза затилком, перекине на праве та так ходить.

Бороди теж брили, тільки одні вуса зоставляли і кохали їх довгі-предовгі. Оце як нафарбить їх, як начорнить та як розчеше гребешиком, так хоть він і старий буде, а вийде такий козарлюга; що тільки хить-хить! Довгенні вуса кохали! Инший візьме їх обома руками, підніме в гору та позаклада аж за вуха, а вони ще й нище вух звисають. Отакі то вусарі були! Де в яких і маленькі вуса були, так як в кого волос росте, — а тільки що вуса вони дуже любили.

Оце він як чуприну замотав, вуса розчесав, тоді вже зодягається у свою одержу. Одержу у їх була на дроту (у се-

редині дріт поставлений, скільки хочеш бий, то не пробеш) та на бавовні, на шовкових шнурках та на гудзиках, із тонкого сукна та все ріжних цвiтiв: той надiне голубе, той зелене, той червоне, хто якого забажає; тiльки сорочки були своєї рукодiї.

На голову надiвали високу шапку, гостру, з смушевою околицею, у четверть ширини, з суконним або червоним або зеленим дном, у пiвтора четверти довжини, на бавовнi з золотою перепискою, з сiбною китицею на самому вершечку i з гапличком до неї, — пристiбували, щоб не моталась. Околиця на шапцi инодi служила козаковi замiсть кисета або кишенi: туди вiн, як коли, кладе було тютюн, кресало, люльку, рiжок з тютюном; особливо люльку, — як виняв iз рота, так i застромив її за околицю. Шапки робились бiльш по куреням, який курiнь, така i шапка, такий i цвiт на неї. Перед тим як накладати шапку, козак вiддiлить вiд чуприни пучечок волося i напустить його на перед лоба, потiм замотує саму чуприну за вухо i тодi вже накладає на голову i шапку. Як наложив шапку, тодi вiн уже й козак. Це саме перше й головне убрання козака.

Потiм уже накладає каптан, довжини до колiн, червоний, з гудзиками, на шовкових шнурках, з двома зборами по заду та з двома крiвчками на боках для пiстолиб. Застебне той каптан гудзиками, пiдвяже поясом i готов. А пояси робились або шалевi або шовковi турської або перської рукодiї, широкi та довгi. Не такi, що тепер наші парубки носять, що там замотують їх по серединi живота та завязують з переду вузлом, а такi, як ото черницi роблять поам; довжини — аршин з десять або й бiльш, а ширини четверти пiвтора, або й зовсiм двi. Краї у них робились позолоченi або посеребрянi, а на самих кiнчиках привязувались шовковi шнурочки. От як треба козакови пiдперезатись, то вiн прив'яже пояс шнурком до гвiздка таї качається кругом, та так i намотає на себе увесь пояс. Потiм шнурки зав'яже або позаду себе, на спинi, або на боку, а позолоченi краї зоставить з переду на животi, та так i ходить мов той лицар.

Пояси були рiжних цвiтiв: зеленi, червонi, голубi, коричневi. Окрiм таких довгих поясiв носили Запорожцi й коротенькi, зробленi з кожi або з волосся. Цi вже були коротенькi, такої довжини, щоб тiлько обхопити живiт. На них з заду навшувались китицi, а з переду гаплички, пряжечки, ремiнчики для пiстолиб, для люльки, кинжалiв та шаблi. Шаблi

носилися низько: як іде козак, то вона за ним так і волочиться.

От як надів Запорожець червоний каптан, підперезався поясом, почіпив на себе кинжал, повісив пістолі, шаблю, тоді вже він надіває черкеску або жупан. Це вже простора та довга одежа, до самих кісточок, з широкими рукавами, так наче підризник у попа, або оте плаття, що надівають на себе по городах архиерейські співці. Черкеска уже була другого цвіта, ніж каптан: як каптан червоний, то черкеска або голуба, або синя. Вона була теж зборах та на шнурках, уся золотом гаптована, з ріжними полосками, повимальованими та позакарлюченими, з позументами, гапличками, гудзичками, по тонкому дроту і з широкими преширокими рукавами з проріхом або, як там кажуть, з роздерами чи з розпорами.

Поверх черкески інколи надівалась ще керея — це вже убрання зовсім довге, по самі п'яти, зроблене або з шкіри, або з вовни, без рукавів, схоже на плащ. От яка одежа! Така одежа, що він одної сорочки не продасть за сто рублів; як іде було на вулиці, так наче зізвядний або квітками квітчаній.

До цієї вже одежі, широкої та просторої, пристали і широкі та просторі штани, — із сукна, із нанки, із шкіри, на обоє боки з кешенями: і тут кешеня і тут кешеня і обидві обложені зверху золотими позументами. Цвітів усяких, а найбільш синього. Матні в штанах робилися такі, що аж до землі доторкалися: так будьто щось волочиться, — як іде козак, то слід за собою мете. Під штани набувались чоботи, сапjanові — жовті, зелені, червоні, з золотими або срібними підківками, з узенькими нісочками. Від чобіт тільки й побачиш, що ніски або закаблуки: отак, бачите, Запорожці напускали на них штани. А ширина така, що в інші штани можна шук трійцять кавунів вложити, — як дванайцять аршин матерії, то такі штани звуться рясні, а як п'ятнадцять, то зватимуться в достатку.

Така була одежа у Запорожців, тільки це не щоденна, а празникова; дома вони у будень, та ще й на роботі, не дуже розкішно убиралися. Бувало так, що обрїє Запорожець собі голову, заправить оселедець за вухо, завяжеться ганчіркою, натягне на себе опончину, надіне із свинячої шкіри патинки, тай ходить. А інший піймає козу, обдерє її, облупить кожу, вичистить, одінеться, обує такі постоли, що кожа у вершок товщини, тай чвалає собі...

Запорожське оружя.

— Тепер хотілосьби мені знати, діду, яке було оружя у Запорожців?

— Оружя у них було добре, дуже добре, усе вбране в золото та в срібло, на оружя та на коня вони все богацтво покладали. То й не козак, як у нього погане оружя. Були у їх і пушки, тільки мало: нащо їм пушки, як у їх добрі кулаки були? Були у їх і шаблі і пістолі і келепи і списи.

Шаблі були у Запорожців прості, не дуже закривлені і не дуже довгі: як п'ять четвертий, то й добре, а тільки що вони гострі такі були як огонь: як рубне кого, то так на двоє і розколе, одна половина голови сюди, а друга туди.

Пістолі робились коротенькі, так мабуть четверти дві, не більш, тільки дула у їх просторі. Вони заряджались кулями або олів'яними або чавунними, з горобяче яйце завбільшки, носились на поясі, по два на кожному боці.

Келепи робились із сталі, щоб лучше було розбивать панцирі, ті що носили лядські войська, та бити по голові піших ворогів: келепом як улучить, то вже не будеш жити; отож і співають у піснях:

„А козак козацький звичай знає:
Келепом по ребрам торкає“.

Списи робились довгі, аршин п'ять, на легеньких деревках, покрашених червоною та чорною краскою, так як ото красять стовпи, що на шляхах стоять та версти показують; на інших деревках робився ще й перепел залізний, це вже для того, що як проткнеш чи там Татарина, чи Турка наскрізь списом, так щоб він з гаряча не прийшов по спису аж до самих рук та не схопився би знову битися; бо іншому і живіт розпореш списом, а у нього і кров не бризне, він і не чує, та впять дізе битися. Деякі списи робилися на обидва боки: залізка і на цей край і на той; і на цей край кладе і на той. Списи служили Запорожцям і замість мостів на болотах: як доїдуть денебудь до топкого міста, то зараз кладуть один за одним два ряди списів — у кожному ряду спис і вдовж і впоперек — та по нім і переходять: перший пройдуть і розберуть, останавлиються на другому і мостять із першого третій, — та так і перебираються.

Окрім пушок, шабель, пістолів, келепів, списів, були у їх і рушниці і кинджали, і ножі і якірці, такі, щоб розкидати під ноги татарським коням; воно з трома ріжками, — як його не положиш, то все один ріжок стирчить у гору.

Усього треба було. Це все окрім пушки і у мене було; була й одяга, була й зброя, так я три рази на своїм віку горів, від того у мене всякого добра багато попропадало, а то були коло мене і такі люди, що моє добро порозкрадали. Із всього того мені найдорожша була шабля, стальна, з золотою ручкою і з китицями, уся закривляна і гостра, — гостра наче бритва, а піхви до неї усі уложені були дорогими каміннями. Була й зброя: вудила, сідла, стремена, бляхи, — таке, як надінеш було на коня, так воно і сяє на сонці.

Кінець Запорожя.

— Так ми наче все перебалакали; скажіть ще, дідуню, де вони ділися, Запорожці?

— Де ділись Запорожці? Зійшли геть!

— А чогож вони зійшли геть?

— Не помирились, бачите, з царицею Катериною, так вона й прогнала їх віділя. . . Бачте так, що показували-показували собі тай подались геть. Деякі пішли під Турка, а деякі позоставалися й тут; тоді і мій батько отут саме сіли. Перед тим, як вигонить Запорожців, так тут приїхав Потемкин; він розглянув усю справу Запорожців тай зігнав бідолах звіділя. А після нього вже бігла тут сама цариця, огляда усі степи. . . Мені тоді було так років шістьнадцять. . . Ей, гірко прийшлося бідній сіромі. Тоді ото і пісню зложили про зруйнування Січі, що каже:

„Ой пішли, пішли славні Запорожці,
А не пішки, дубами,
А як оглянуться до славної Січі,
То вмикються сльозами...“

— І кудиж вони пішли?

— Далеко і на далекі землі: аж на Дунай, під Турка. Довго вони там жили, аж поки не обрали собі за кошового Осипа Гладкого; так той уже перевів їх знову сюди. Коли чули, єсть чорноморські козаки, — так то запорожського звання те, — та не те! . . .

ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА „ПРОСВІТИ“

містить популярні розвідки з історії України, особливо про світлі хвилини нашої минувшини, про українську державу, визвольні змагання, великі діла культури, визначних діячів, про українські землі і місцевости.

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ У ЛЬВОВІ (РИНОК Ч. 10.)